

BALIKESİR ZAĞANOS MEHMED PAŞA CAMİSİ MİNBER KAPISI'NIN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

Sedat BAYRAKAL*

ÖZET

1461 tarihli vakfiye kitabesi olan cami, 1577 ve 1897 depremlerinde hasar görmüştür. Cami, bugünkü görünümünü kuzey kapısındaki kitabesine göre, 1904 yılında almıştır. Erken Osmanlı döneminin en göz alıcı örneklerinden birisi olduğu anlaşılan minberin günümüzde sadece kapısı kalabilmiştir. Minberin yan aynalık, köşk, külah ve geçit bölümlerinin 1904'den kaldığı anlaşılmaktadır. Yan aynalığı bezemeli Erken Osmanlı minberlerinin köşe sütunceleri de bezemeli olur prensibinden hareketle, bugün mevcut olmayan yan aynalığın da bezemeli olduğunu tahmin ediyoruz.

Anahtar Kelimeler: *Minber, Erken Osmanlı Dönemi Minberleri, Balıkesir Zağanos Paşa Camisi Minberi, Zağanos Paşa, bitkisel ve geometrik süsleme.*

ABSTRACT

The mosque which has a charter inscription dated in 1461 was also destroyed in the earthquakes in 1577 and 1897. It received today's look in 1904 according to the inscription on the northern portal. Only the door of the minbar which seems to be one of the most striking examples of its kind survived today. Side panels, kiosk, spire and passage parts seem to be from 1904. If we take the principle of the minbars with decorated side panels are also of decorated pilasters as the base, we assume that the side panels of the minbar that does now exist today were of decoration.

Key Words: *Minbar, Early Otoman period minbars, Minbar of Balıkesir Zağanos Paşa Mosque, Zağanos Paşa, floral, vegetal, and geometric decoration.*

Tanıtım: T.C. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı'na sunduğumuz "doktora tezi" kapsamında incelediğimiz minber, 24 Erken Osmanlı Minberi'nin 17 mermer örneğinden birisidir¹. Ancak minberin tanıtımından önce, ait olduğu cami hakkında kısaca bilgi vermek, minberin

* Öğr. Gör. Dr., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Türk-İslam Sanatı Anabilim Dalı.

¹ S. Bayrakal, *Erken Osmanlı Dönemi Minberleri (1300-1500)*, T.C. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2007, s. 123-129.

Sedat Bayrakal

günümüzdeki tartışmalı durumuna ışık tutması açısından da yararlı olacaktır. II. Mehmed (Fatih)'in vezirlerinden olan Zağanos Paşa tarafından yaptırılan cami, 1577 ve 1897 tarihli depremlerde önemli ölçüde hasar görmüştür². Nitekim, *Balıkesir Kadısı*'na yazılan 8 Receb 985/21 Eylül 1577 tarihli hükümde, “*caminin minberi, destekleri ve iki harim kubbesi ile beş avlu kubbesinin*” büyük bir depremde tahrip olduğu belirtilmektedir³. Adı geçen iki büyük depremde oldukça zarar gören cami yeniden inşa edilmek zorunda kalmıştır. Bugünkü yapı, kuzey kapısındaki kitabesine göre, 1322/1904 tarihinde inşa ettirilmiştir⁴. Caminin, resim ve belgelere göre restitüsyon planını çizen E. H. Ayverdi, ortada dört desteğe, yanlarda harim duvarları üzerine oturan eş büyüklükte 6 kubbe ile revaklı bir avlu işaretlemiştir⁵. Zağanos Paşa'nın imzasını taşıyan 866/1461 yılının başlarına tarihlenen vakfiyesi⁶, ilk caminin, 1461 yılında veya birkaç yıl önce inşa edildiğinin kabulüne imkan verir.

Tamamen mermerden yapılan minberin yan aynalığı sade tutulmuştur (Res. 1). Aynalıktaki tek bezeme, madalyonun içindeki kabartmadır. Merdiven korkuluğunun iki sıradan oluşan, içleri boşaltılmış dekoratif süs unsurları vardır. Yuvarlak kemerli açıklığa sahip geçit ve köşk korkulukları sadedir. Üç dilimli köşk kemerlerini taşıyan sütun gövdeleri dilimlidir. Başlıkları ise Batılılaşma Dönemi özellikleri taşımaktadır. Minberin incelemeye değer en önemli bölümü kapısıdır.

Tepeliği, alınlığı, köşe sütuncesi, sövesi, altlık ve başlıkları ile kemer köşelikleri tamamen bezeli olan **kapı**, mermer Erken Osmanlı minberleri içinde son derece önemli bir örnektir (Şek. 1-2; Res. 2). Üst kesimi kırık olan tepelikte, gerek dış konturlardaki kıvrımları, gerekse de yüzeyindeki palmet-rumi-yıldız kabartmalarıyla plastik etki yaratılmıştır (Res. 3). 56 cm genişlik, 157 cm yüksekliğindeki kapı açıklığının zemini bir miktar içerlek yerleştirilmiştir (Res. 4). Kapı açıklığının üzeri, gemi teknesi sivri/teğet kemerle son bulmaktadır (Şek. 1). Kemer köşeliklerindeki saplarından birbirlerine bağlanan rumiler, kemerin tepe noktasındaki palmetle birleşmektedirler. Kemerin üzengi hattından aşağısını, tek sıralı yaprak kompozisyonu doldurmaktadır. Kapı açıklığını içine alan çerçeve yüzeyinde zencirek motifi görülür (Şek. 1). Tüm kapı bezemeleri simetrik konumdadır. Aynalıktaki dikdörtgen kitabe panosunda, aynalı (müsennâ) tarzda;

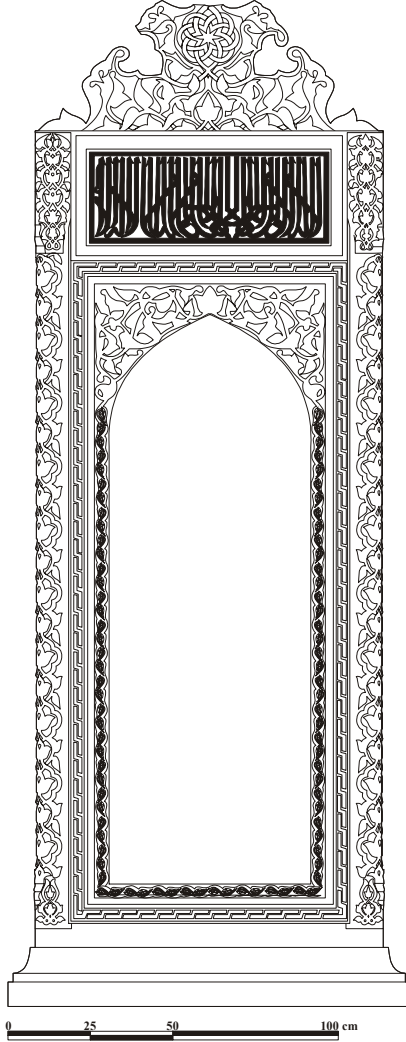
² S. Erken, *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, II, Ankara 1977, s. 16.

³ Vakfiye metninin minberle ilgili bilgi veren kesimin Türkçesi şöyledir: “... *camiin minberi ve yapma direkleri ve iki kubbesi yarılıp ve taşra kubbelerden beş kubbe dahi bir vechle yarılmışdır ki ol tarafda bina teçdide muhtactır...*”. Bkz. M. Erdoğan, “Osmanlı Devrinde Anadolu Camilerinde Restorasyon Faaliyetleri”, *Vakıflar Dergisi*, VII, İstanbul 1968, s. 166.

⁴ E. H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisi'nde Fatih Devri*, III, 2. baskı, İstanbul 1989, s. 59.

⁵ E. H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisi'nde Fatih Devri*, III..., s. 58, res. 99.

⁶ Vakfiye hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. A. H. Berki, “İslamda Vakıf, Zağanos Paşa ve Zevcesi Nefise Hatun Vakfiyeleri”, *Vakıflar Dergisi*, IV, Ankara 1958, s. 19-37.

Şek.1- Balıkesir Zağanos Paşa Camisi Minberi. Kapı.(Çizim Aygül Uçar)

لا الله الاهى لك الحمد لا الله

yazılıdır⁷. Harfler, düz yüzeyli oyma tekniğiyle işlenmişlerdir (Şek. 1; Res. 5).

Daire planlı köşe sütuncelerinin yüzeyleri palmet-rumi kombinasyonu ile doldurulmuştur (Şek. 1-2; Res. 6). Daha sık olmakla birlikte, benzer kompozisyon, dikdörtgen prizma şekilli altlık ve başlıklarda da dikkati çeker (Res. 7). Başlıkları dikdörtgen prizma şekilli olan tek Erken Osmanlı minberidir. Altlık ve başlıkların dış köşeleri pahlanmıştır. Kuzeydeki bölümü köşe sütunceleri oluştururken; güney bölümünde, ana kompozisyonu kapalı formda altıgenlerin oluşturduğu söve bezemeleri görülür. Köşe sütunceleriyle sövelerin toplam genişliği 23.5 cm.dir. Burada bitkisel örnekli köşe sütuncesinin bitişiğine, tamamen geometrik bezeli diğer yüzey yerleştirilmesiyle, bitkisel-geometrik kompozisyonun bir arada görüldüğü farklı bir uygulamaya tanık olmaktadır. Köşe sütuncesi ve söve bezemelerinde oluklu oyma tekniği uygulanmıştır. Kapıdaki tüm motiflerin altın yaldızla boyandığı görülmektedir.

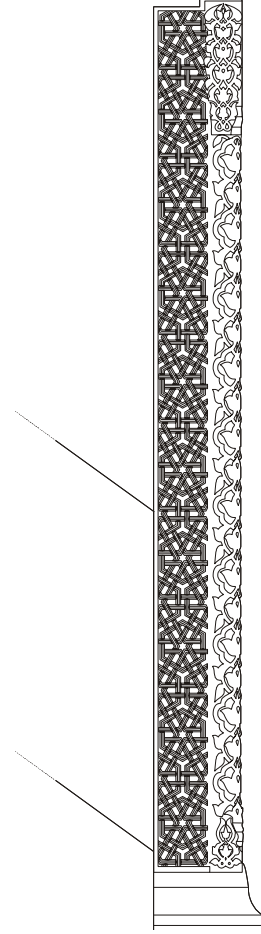
Değerlendirme: Yukarıda ayrıntılarıyla tanıtmaya çalıştığımız minberin, aydınlatılması gereken bazı sorunları vardır. İlk bakışta aynı minbere aitmiş gibi görünen unsurlardan sadece kapının ilk minbere ait olduğunu düşünüyoruz. Çünkü, geçidin yuvarlak kemeri; köşk korkuluğunun kartuşları; köşkün ortadaki kaş kemerle son bulan üç dilimli kemeri; Batılılaşma Dönemi özellikleri taşıyan köşk sütun başlıkları;

⁷ Bkz. E. H. Ayverdi, *a. g. e.*, s. 59. Araştırmacı, baştaki iki kelimenin, kitabenin son kesimine tekrar yazıldığını saptamıştır.

Sedat Bayrakal

yan aynalık madalyonunun kabartması; merdiven korkuluğunun içleri boşaltılmış unsurları, Erken Osmanlı Dönemine (1300-1500) tarihlenemeyeceğimiz unsurlardandır. Bu durumda, E. H. Ayverdi'nin de belirttiği gibi⁸, kapısı dışındaki tüm bölümlerinin 1904 onarımında yapıldığını rahatlıkla söyleyebiliriz. S. Erken, bu konuda bir yanılgıya düşerek, tüm minberin ilk dönemden kaldığını söylemektedir⁹. Tarihi kaynaklarda bu saptamayı destekleyebilecek bazı bilgileri bulmak mümkündür. Yukarıda, 21 Eylül 1577 tarihli hükümde, minberin de büyük bir depremde tahrip olduğunu belirtmiştik. Nitekim, 16.03.2005 tarihinde, yerinde yaptığımız incelemede, kapı ile merdiven korkuluklarının farklı dönemlere ait olduğunu gösteren birtakım izlere rastladık. Söveler üzerinde, bugünkü merdiven korkuluklarından yaklaşık 15 cm. yüksekte, birer kurşun kenet izi bulunmaktadır (Res. 8). Sövenin üst kesiminde boşa duran kurşunlu kenet deliği, orijinal minber korkuluklarının bugünkünden daha yüksek olduğunu kanıtlamaktadır. Mevcut izler, depremde yıkılan minberin büyük bir bölümünün, yerine monte edilemeyecek kadar hasar gördüğünü, tesadüfen tahrip olmayan kapının yeni minberde, tekrar kullanıldığını düşündürmektedir. Kapının koyu renkli ve damarlı mermerine karşılık, diğer bölümlerdeki açık ve daha az damarlı mermer kullanımı, iki farklı inşaat evresini destekleyen bir diğer faktördür.

Genel bir gözlem olarak, mermer Erken Osmanlı minberlerinde, köşe sütuncelerinin bezeme yoğunluğuyla, minberin diğer bölümlerindeki bezemelerin paralel bir gelişim içinde olduğunu belirtmiş ve: *Bir köşe sütuncesine sahip Erken Osmanlı Dönemi minberinde, yan aynalık yüzeyi bezemeliyse, sütunce gövdesi de buna paralel olarak bezemelidir. Bu kapsamdaki örneklerin tümü, XV. yüzyılın ikinci yarısına aittir.* şeklinde bir saptama yapmıştık¹⁰. Afyon Gedik Ahmed Paşa¹¹, Edirne II. Bayezid¹², Kütahya Hisar

Şek.2- Balıkesir Zağanos Paşa Camisi Minberi. Söve ve köşe sütuncesi. (Çizim Aygül Uçar)

⁸ E. H. Ayverdi, *a. g. e.*, s. 59.

⁹ S. Erken, *a. g. e.*, s. 20.

¹⁰ S. Bayrakal, *a. g. e.*, s. 270.

¹¹ Foto. için bkz. *a. g. e.*, s. 165-167, şek. 30-32; s. 168, foto. 95-96.

¹² Foto. için bkz. *a. g. e.*, s. 216-217, şek. 39-40; s. 218, foto. 144.

Balıkesir Zağanos Mehmed Paşa Camisi Minber Kapısı'nın Düşündürdükleri

Bey, İstanbul Atık Ali Paşa¹³ camilerinin minberlerinde, bu genellemeye uygun düzenlemeler dikkati çekmektedir. *Tersi durumda bezeme ortadan kalkar*. Nitekim, Bergama Ulu¹⁴, Edirne Üç Şerefeli¹⁵, İstanbul Murad Paşa¹⁶, camilerinde, yan aynalık yüzeyleri bezemeyle kaplanmadığı gibi, sütunce gövdeleri de sadedir. Yan aynalığı bezemeli olup da sütunce gövdesi bezemesiz veya bunun tersi olan uygulamaya rastlamadık. Bu durumda, yan aynalık ve köşe sütunce gövdeleri arasındaki paralel bezeme ilkesinden hareketle, Balıkesir Zağanos Paşa Camisi Minberi'nin bugün mevcut olmayan yan aynalıklarının da bezemeli olduğu sonucuna varmak mümkündür. Bu kapsamdaki örneklerin tümü XV. yüzyılın ikinci yarısına aittir tezi, 1461 tarihli vakfiye kitabesi olan caminin, minber tarihini de açıklaması bakımından ayrıca önem taşır.

Minberin bu tarihten kaldığına kanıt olarak verebileceğimiz diğer unsuru, kapı açıklığının kemer formudur. Gemi teknesi/sivri kemer, bu dönemde, Zağanos Paşa minberi dahil 9 örnekte görülmektedir¹⁷ ve -Edirne Üç Şerefeli Cami Minberi hariç- örneklerin tümü de XV. yüzyılın ikinci yarısına aittir.

¹³ Foto. için bkz. *a. g. e.*, s. 258-259, şek. 48-49.

¹⁴ Foto. için bkz. *a. g. e.*, s. 41-42, şek. 3-4; s. 43, foto. 2.

¹⁵ Foto. için bkz. *a. g. e.*, s. 107-108, şek. 18-19; s. 110, foto. 48.

¹⁶ Foto. için bkz. *a. g. e.*, s. 157-158, şek. 28-29; s. 159, foto. 90.

¹⁷ Edirne Üç Şerefeli, Balıkesir Zağanos Mehmed Paşa, Afyon Gedik Ahmed Paşa, Amasya II. Bayezid, Amasya Mehmed Paşa, Edirne II. Bayezid, Malkara Gazi Ömer Bey, Kütahya Saray, İstanbul Atık Ali Paşa camilerinin minber kapıları.

Sedat Bayrakal

Res. 1- Balıkesir Zağanos Paşa Camisi Minberi. Batıdan genel görünüm.

Res. 2- Balıkesir Zağanos Paşa Camisi Minberi. Kapı.

Balıkesir Zağanos Mehmed Paşa Camisi Minber Kapısı'nın Düşündürdükleri

Res. 3- Balıkesir Zağanos Paşa Camisi Minberi. Tepelik.

Res. 4- Balıkesir Zağanos Paşa Camisi Minberi. Kapı açıklığı

Sedat Bayrakal

Res. 5- Balıkesir Zağanos Paşa Camisi Minberi. Aynalık kitabesi.

Res. 6- Balıkesir Zağanos Paşa Camisi Minberi. Köşe sütuncesi ve söve.

Balıkesir Zağanos Mehmed Paşa Camisi Minber Kapısı'nın Düşündürdükleri

Res. 7- Balıkesir Zağanos Paşa Camisi Minberi. Köşe sütun başlığı ve sövenin bir kesimi

Res. 8- Balıkesir Zağanos Paşa Camisi Minberi. Kapı sövesindeki kurşun kenet izi.